

OSMANLI DEVLETİ'NİN KIZILBAŞ(ALEVİ)-BEKTAŞİLERİ SÜNNİLEŞTİRME SİYASETİ TAKİP ETTİĞİ 19. VE 20. YÜZYILDA HACI BEKTAŞ VELİ TEKKESİ

HACI BEKTAŞ VELİ DERVISH LODGE IN THE 19th AND 20th CENTURY, WHEN THE OTTOMAN STATE FOLLOWED A POLICY OF SUNNIZATION (FORCING TO CONVERT INTO SUNNI TRADITION) OF THE KIZILBAŞ (ALEVI)-BEKTASHIS

Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
hselcuk@erciyes.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-9136-9158

ÖZET

Bektaşî”, “*Alevî*” veya “*Kızılbaş*” tabirleri genellikle Sünnî inancın dışında bulunan topluluklar için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle Kızılbaşlığı (Aleviliği) kendine özgü bir inanç sistemi veya resmî bir mezhep olarak tanımadığını Osmanlı arşivinde bulunan mevcut belgelerde görmekteyiz. Özellikle sünnî inancın dışındaki Alevî topluluk için, “*Kızılbaş*” veya “*Rafizî*” tabiri kullanılmıştır. Şah İsmail'in hayatını kaybetmesi neticesinde Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlar İran'dan gerekli desteği bulamamışlardır. Safevî Devleti'nin yıkılarak hanedanın ortadan kalkması sonucu artık Kızılbaşların İran'la aralarında bir bağlantı kalmamıştır. Osmanlı Devleti de bu süreçte Kızılbaşları Bektaşî potası içerisinde eritme yönünde bir politika takip ederek Pirevinde (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) 17. Yüzyılın başlarında postta oturan Çelebi'ye Bektaşî tekkelerinde tekkenişini belirleme yetkisini vermiştir. II.Abdülhamid döneminden itibaren Kızılbaş (Alevî) köylerin bulunduğu bölgelere medreseler açılmaya ve buralara dini öğretecek hocalar gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti Kızılbaş (Alevî) taifeyi İslam dışı kabul etmediği halde, onların inançlarını “batıl” olarak nitelendirmiş ve Akl-ı selim hocalar olarak nitelendirilen kimseleri bölgeye göndererek onları bu batıl inançlarından döndürmeyi hedeflemiştir.

ABSTRACT

The terms “Bektashi”, “Alevi” or “Kizilbas” are generally used for communities outside the Sunni belief. We see in the existing documents in the Ottoman archives that the Ottoman Empire did not recognize the Kizilbas (Alevism) as a unique belief system or an official sect. The term “Kizilbas” or “Rafizi” was used especially for the Alevi community outside of the Sunni belief. As a result of the death of Shah Ismail, the Kizilbas living in Anatolia could not find the necessary support from Iran. As the Safavid State collapsed and the dynasty disappeared, there was no longer any connection between the Kizilbas and Iran. In this process, in the Ottoman Empire, following a policy of melting the Kizilbas in the Bektashi pot, he gave the authority to determine his lodge in the Bektashi lodges to Çelebi, who was sitting on the post in Pir House (Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge) at the beginning of the 17th century. Starting from the reign of Abdulhamid II, madrasas started to be opened in the regions where Kizilbas (Alevi) villages were located, and teachers to teach religion were sent to these areas. Although the Ottoman State did not accept the Kizilbas (Alevi) group as un-Islamic, it described their beliefs as “superstitious” and aimed to convert them from these superstitious beliefs by sending people who were described as wise teachers(common sense person) to the region.

Geliş Tarihi:

18.10.2021

Kabul Tarihi:

11.11.2021

Yayın Tarihi:

22.12.2021

Anahtar Kelimeler

Hacı Bektaş Veli Tekkesi
Kızılbaş-Alevi
Osmanlı Devleti

Keywords

Hacı Bektaş Veli Lodge
Kızılbaş-Alevi
The Ottoman Empire

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1011358>

Selçuk, H. (2021). Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş (Alevi)-Bektaşîleri Sünnileştirme Siyaseti Takip Ettiği 19. ve 20. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11 Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı, 26-36.

GİRİŞ

“Bektaşî”, “Alevî” veya “Kızılbaş” tabirleri genellikle Sünnî inancın dışında bulunan topluluklar için kullanılmıştır. Bu tabirler farklı anlamlar içermelerine rağmen tarihsel süreçte birbirlerini tamamlayıcısı olarak Sünnî inancın dışındaki insanları tanımlamak için Kızılbaş-Bektaşî, Alevî-Bektaşî şeklinde de ifade edilmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin özellikle Kızılbaşlığı kendine özgü bir inanç sistemi olarak veya resmî bir mezhep olarak tanımadığını Osmanlı arşivinde bulunan mevcut belgelerde görmekteyiz. Özellikle sünnî inancın dışındaki Alevî topluluk için, “Kızılbaş” veya “Rafizî” tabiri kullanılmıştır. Kızılbaşlık “fazihâ-i cahilâne” (cahilce çirkinlik, rezillik), “itikad-ı batıla”(batıl inanç) ve “tarik-i gayri-meşru” (Kanunca yani şeraitçe yasak olan yol) olarak da nitelendirilmiştir. (Selçuk, 2011: 75; BOA, DH. MUİ. , Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M/1328; BOA, MF.MKT., Dosya No: 848, Gömlek No: 62, 17 S 1323).

Dönemin Mülkiye Müfettişi olan Ali Seydi Bey tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen “Kızılbaşlığın ilgası” başlıklı yazıda Kızılbaşlık, “adât-ı cahile” (cahil âdetler) olarak nitelendirilmiştir. Kızılbaşların “ayin ve merasimi ahlak ve adâb-ı umûmiye ve İslamiyyeye külliyyen münâfi bulunduğ u (ritüellerinin genel ahlak ve usuller ile İslamiyete tamamen aykırı bulunduğu)” yazılarak Kızılbaşlık inancına sahip kişilere İslamî inancın doğrusunun öğretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. 1910’lu yılları kapsayan Ordu ile Trabzon yöresine ait vesikalarda Sünnî mezhebin dışında kalan Kızılbaşlar batıl inançlı olarak nitelendirilmiş ve onlar için Alevî tabiri kullanılmıştır (Selçuk, 2011:75; BOA, DH.MUİ., Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M /1328). “Kızılbaş gürûh-ı mekruhu” (yaptıkları şeriatça hoş görülme yen grup, takım) tabiri de Sivas bölgesinde yaşayan Kızılbaşları tanımlamak için kullanılan ifadelerden biridir (Selçuk, 2011: 75; BOA, MF.MKT, Gömlek No: 62; Dosya No: 848) “Keçeli” tabiri ise Tokat-Zile bölgesinde yaşayan Anşa Bacılı grubu için kullanılmaktadır. Keçelilerin “Mazdekler gibi bir mezhep icat ettikleri ve aralarında mal ve namus (kadın) ortaklığı gibi çirkinliğin bulunduğu” ifade edilerek Keçelilerin sapkın bir düşünce yapısına sahip oldukları ifade edilmiştir (Selçuk, 2011: 75; BOA, MV. 23/46).

1. Kızılbaş (Alevî)-Bektaşî Oluşumu

“Bektaşîlik” tabiri içerisinde yer alan tasavvufî öğretiler bir tarikat formu taşımaktadır. Oysaki Kızılbaşlığın tasavvufî yapısı ve öğretileri başka bir tarihsel sürecin sonucu olarak meydana çıkmıştır. Hacı Bektaş Dergâhı’na bağlanan Kızılbaşların Safevî merkezinden kopmalarına rağmen inançlarında, dinî-sosyal örgütlenmelerinde ve ibadet uygulamalarında köklü değişiklikler meydana gelmemiştir. Erkânlarını ve inanç yapılarını hemen hemen olduğu gibi muhafaza eden Kızılbaşlarda “manevî bilgi ve olgunluğun babadan oğula geçtiğini kabul eden Kızılbaş öğretilerine göre mürşitlik makamına erişmek için her şeyden önce soy şartı aranması” sürekli mevcut olmuştur. Kızılbaşlar bu özelliklerini Hacı Bektaş’a bağlandıktan sonra da aynen korumuşlardır (Yıldırım, 2010: 42, 51). Bu nedenle Kızılbaşlar ve Bektaşîler farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen aynı imiş gibi kabul edilmişlerdir.

Kızılbaş olarak nitelendirilen zümrenin Hacı Bektaş Veli tekkesi ile bağlantı kurmaları ve Kızılbaş-Bektaşî olarak anılmaya başlamaları 17. Yüzyıldan itibaren dir. Zira Şah İsmail’in hayatın kaybetmesi neticesinde Anadolu’da yaşayan Kızılbaşlar İran’dan gerekli desteği bulamamışlardır. Safevî Devleti’nin yıkılarak hanedanın ortadan kalkması sonucu artık Kızılbaşların İran’la aralarında bir bağlantı kalmamıştır. Osmanlı Devleti’de bu süreçte Kızılbaşları Bektaşî potası içerisinde eritme yönünde bir politika takip ederek Pirevinde (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) 17. Yüzyılın başlarında postta oturan Çelebi’ye Bektaşî tekkelerinde tekkenişini belirleme yetkisini vermiştir. Kızılbaş dedelerinin Hacı Bektaş’tan icazet almaları Bektaşîler ile Kızılbaş(Alevîler) aynı çatı altında buluşturmuş ve bu da iki kavramın birbirine karıştırılması sonucunu doğurmuştur. Bu şekilde “Alevî-Bektaşî” kullanımı yaygınlaşmıştır (Altı,2020:98-99, 103).

Bektaşîlik içerisinde günümüze kadar devam eden iki farklı anlayışı, Yol Evlatları/Babagân kolu ile Bel Evlatları/Çelebiler kolunu ortaya çıkarmıştır. Bu kollardan Babagân koluna göre Hacı Bektaş Veli mücerred yani hayatta iken hiç evlenmemiş olup sadece “yol evlatları” bulunmaktadır. Babagân koluna göre tarikatta sırasıyla muhip, derviş, baba, halife, dedebaba gibi mertebeler vardır ve tasavvufî eğitimi esas alan bu kola göre şartları yerine getiren herkes Bektaşî olabilmektedir. Çelebiler kolu ise Hacı Bektaş Veli’nin “biyolojik evlatları” olduklarını iddia ederek Hacı Bektaş Veli’yi temsil etme, onun

makamına/postuna oturma hakkının kan bağı ile nesilden nesile aktarılabilceğini, ancak bu yolla mürşit, dede (ya da baba) ve talip olunabileceğini kabul etmektedir. Pir Evi'ndeki dedebabayı, mücerred babaların tasarrufundaki tekkelerin mensupları tarikatın gerçek lider olarak tanımışlardır. Anadolu Aleviliği'ne bağlı Bektaşiler (büyük bir kısmını göçebeler ve köylülerden meydana gelmekteydi), Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiklerini iddia eden ve pir evinin dışındaki konaklarında oturan Çelebiler'i tarikatın gerçek reisi olarak tanımışlardır(Demirtaş, 2020:XVI).

1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte Bektaşiler ve tekkeleri de takibata uğramıştır. Yeniçerilerin Bektaşî tarikatı ile olan münasebetleri tam olarak ortaya konulmasa da, Bektaşî tarikatının Yeniçeri ocağında bazı etkileri olduğu bilinmektedir. Mesela ocağa kayıt olan her asker Hacı Bektaş Yolu'na iman yemini etmekteydi. Yeniçeriler savaş meydanlarına giderken Bektaşî gülbanklarını (dua) söylemekte idiler. , Bunun yanı sıra yanlarında Bektaşî büyüklerinin menkıbelerini anlatan çok sayıda velâyetnamenin de yazılı olduğu cönkler bulunmaktaydı (Yüksel, 2011:3).

Yeniçeri Ocağının kapatılması Batı tip bir yenileşmeyi yaratmanın ötesinde Osmanlı toplumu içinde Sünni ortodoksi temelinde bir bütünleşmenin meydana getirilmesini temsil etmektedir. Zira, II.Mahmud Bektaşî derviş organizasyonunun desteklediği Yeniçeri Ocağı'nı kapatırken aynı zamanda da Bektaşî organizasyonun faaliyetlerine son vermiş, mukabilinde de Mevlevileri müttefiki olarak desteklemeye ve askere almaya başlamıştır. II.Mahmud'un Yeniçeri ve Bektaşî teşkilatlanmasını tasfiye ederken 1600'lerin sonunda gelişen eğilime uygun olarak Mevlevileri destekleyişi, Bektaşîlerin askerî teşkilatlanmadaki yerini Mevlevilerin alışı da aslında Sünnileştirme ve tek bütün bir dini yapıyı tesis etme çabasının bir başka yöntemini temsil etmektedir. Bektaşîlere yönelik sert bir tutum sergilenmiş, Bektaşî liderlerinin bir kısmı öldürülmüş, tekkelerin bir kısmı kapatılmış veya yıkılmış, bir kısmı ise cami, medrese, kervansaray ya da hastane olarak kullanılmak üzere ulemaya devredilmiştir. Bektaşî kuruluşlarının başına bu kuruluşları denetlemek üzere Nakşibendi şeyhleri atanmıştır(Selçuk, 41-42).

1826 yılına ait kayıtlarda Pirevi'ndeki dervişlerin sayısında başlangıçta bir azalma göze çarpmaktadır. Fakat birkaç yıl sonraki belgelerde derviş sayısında artış söz konusu olduğu görülmektedir. 1831 ve 1845 yıllarına ait nüfus defterlerine Pirevi'nde çok sayıda derviş güruhu kayıt edilmiştir. Ayrıca Çelebiler olarak nitelendirilen ve kendi konaklarında ikamet eden kişiler de ilave edildiğinde irşat faaliyetlerini yürütecek sayıda bir grubun varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu defterlerde Nakşilerin varlığı da mevcuttur. Zira Nakşi şeyh ailesi Hacıbektaş'a gelerek buraya yerleşmiştir. Pirevi'nde sonradan inşa edilen Camiye imam olarak Nakşi şeyhi atanmıştır. Özellikle mal varlıklarının gösterildiği temettuat defterlerinde ve nüfus defterlerindeki kayıtlarda Bektaşîliğin lağv edilmesine rağmen Çelebi olarak adlandırılan Hacı Bektaş'ın makamını temsil eden kişilerin vergiden muaf tutuldukları görülmüştür. Osmanlı Devleti her ne kadar Bektaşîliği yasaklasa da Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelenlerine imtiyaz tanımaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bektaşîleri Sünnileştirme siyasetinin sonucu olarak Pirevi'ne Nakşi bir şeyh atadığı düşünülmektedir. Hacı Bektaş kazasında caminin açılmasında bölgenin rafizilik ve dinsizlikten temizlenmesi temel amaçtır ve Pirevi'ne atanan Nakşibendi şeyhi Hacı Mehmed Said Efendi'nin buna etkisi olmuştur. Yeni şeyh buraya geldikten sonra ailesi için bir harem dairesi ile cami inşa ettirilmesini talep etmiş ve bu istekleri yönetimce kabul görmüştür. Yine başka yerlerde imkânların verdiği ölçüde diğer Bektaşî tekkeleri de camiye çevrilmiştir (Altı, 2019:77-98). Bektaşîlerin "*rıfz ve ilhad*"a bulaştıklarını ve itikatlarının bozuldukları ifade edilerek yaklaşık olarak 1760'dan sonra inşa edilen tekkelerin yıkılmasını, daha önce yapılan tekkelerin varlığını koruyabileceklerine karar verilmiş ise de bu karar pek uygulanmamıştır. Zira Bektaşî tekkelerini kapatılmış, mallarına el konulmuş ve birçoğu yapılış tarihine bakılmaksızın yıkılmış ya da Sünni tarikatlara devr edilmiştir. Bektaşîleri ise yakalanarak sorguya tabi tutulmuşlardır. Özellikle dini konularda sorular yöneltilere verilen cevaplara göre onların dinden çıkıp çıkmadıklarına karar verilmiş ve sorgulama neticesinde Bektaşîlerin bir kısmı idam edilirken bir kısmı da sürgüne gönderilmiştir (Altı, 2019:77-98).

2. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş (Alevi)-Bektaşîleri Sünnileştirme Siyaseti

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi özellikle Yeniçeri Ocağının kapatılması sonucu Hacı Bektaş'ta bulunan dergâha bir cami yaptırılarak Nakşi Şeyhi cami imamı olarak atanmıştı. Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan diğer Bektaşî tekkeleri ya yıkılmış ya da camiye çevrilmişti. Bektaşîlerin itikatlarının

bozulduğunu ileri sürerek onları Sünnileştirme çalışmaları bu dönemlerde başlamıştı. Daha sonra özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra ortaya çıkan gelişmeler neticesinde Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri artmaya başlamıştı. Bu bağlamda özellikle Kızılbaş olarak nitelendirilen topluluklar hedefte idi. Osmanlı Devleti özellikle Kızılbaş (Alevi) zümreyi Sünnileştirmek, başka dinlere gitmelerini engellemek amacıyla birtakım tedbirler almaya başlamıştı. Kızılbaş (Alevi)-Bektaşî zümrelerin yaşadığı bölgelerde denetimler artırılmıştı.

Ordu, Sivas, Tokat bölgesinde “Kızılbaşlık” hareketlerinin yaygınlaşması, bölge halkının cahil ve bilgisiz olmaları ile doğru orantılı olarak kabul edilmişti. Medrese gibi eğitim kurumlarının bulunmaması neticesinde halkın cahil kaldığı düşünülüyordu. Ordu, Sivas, Tokat bölgesindeki Kızılbaş (Alevi) topluluğunun sapkın bir inanca sahip oldukları düşünülüyordu ve mevcut olan ilk ve ortaokul seviyesindeki eğitim kurumları onları bilgilendirmede yeterli olmayacağı ifade edilmişti. Bu nedenle yükseköğretim kurumu olarak nitelendirilen medreseler açılmıyordu (BOA, MV. 23/46; BOA, DH. MÜ., Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M /1328; Selçuk, 2011: 75-76;). Kızılbaş (Alevi) inançlarına sahip insanların bulunduğu ve bunlara bağlı tekke ve zaviyelerin yoğun bulunduğu yerlerde medreseler yoktu. Osmanlı Devleti bu noktada “Kızılbaşlığın” yayılmasını engellemek için bu bölgelerin eğitim kurumları ile donatılmasını en önemli yol olarak görüyordu. Yüksek eğitim kurumlarının bulunmadığı yerlerde Kızılbaşlık daha yaygın olarak yayılmakta ve gelişmekte idi. 19. yüzyılda Sünnileştirme politikası doğrultusunda kırsal alanlarda da “bir bab medrese” olarak nitelendirilen yüksek derecede eğitim veren okullar açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarında ve özellikle II. Abdülhamit Döneminden itibaren eğitime daha çok önem verdiğini görmekteyiz. 1870 yılından itibaren sıbyan mekteplerinin ıslahı çabalarına hız verilmiştir. Sıbyan mektepleri dışında “iptidai” denilen ve yeni usulle öğretim yapan (Usul-i Cedide) okullar ülkenin birçok yerinde açılmaya başlamıştır (Selçuk, 2011: 77). Osmanlı Devleti, Hristiyanların Kızılbaşlık üzerinde adât ve ayinlerinde Hristiyanlığın tesiri olduğunu düşünerek bu bölgelerde eğitime daha fazla önem vermiş ve gayrimüslimlerin bulunduğu yerlerde okul sayısını artırmıştır. Bu dönemde özellikle misyonerlik faaliyetlerinin artış göstermesi de bu tür kararların alınmasında etkili olmuştur (Selçuk, 2019: 360-366).

Osmanlı Devleti hem kendisi için hem de toplumun yapısı ve inancı için bir tehdit olarak gördüğü Kızılbaşlık eğilimine karşısında devletin siyasî ve dinî yapısında merkezileşme eğilimi içerisine girmiş ve bu topluluğu Sünnileştirme politikası izlemiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde uygulanmaya başlanan İslamcılık politikasının etkisiyle devletin sınırları içerisinde yer alan Kızılbaşları gerçek dine döndürme çabası iç politikada İslamlaşma olarak ortaya çıkmıştı. Misyonerlik faaliyetlerinin artması bölgede din değiştirme hadiseleri ile sonuçlanması neticesinde Kızılbaşların üzerinde devletin daha farklı tedbirler almaya zorlamıştı. Bu nedenle Akl-ı selim hoca efendilerin bölgeye gönderilerek Kızılbaşlara İslam din ve inancının tekrar anlatılması öngörülmüştü. Bu şekilde Kızılbaşların başka bir dine girmesine engel olunacaktı (Selçuk, 2019: 360-366).

Ankara vilâyetinin bazı bölümlerinde ve Sivas'tan İran hududuna kadar birçok köyde İslamiyet'le ilgisi olmayan ve Kızılbaş (Alevi) olarak nitelendirilen zümrenin mevcudiyetinden bahsedilerek bunların nasıl hidayete erdirileceği konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu kişilerin görünüşte Müslüman olarak kabul edilmelerine rağmen, kendi aralarında aslında haram olan şeyleri helal olarak baktıkları ifade edilmiştir. Özellikle yeteri kadar mescit ve mektep açılması gerektiği vurgulanarak eğitime ayrı bir önem gösterilip Sünni akideyi öğrenmeleri için Kızılbaşların bu okullarda eğitim alması bir yöntem olarak benimsenmişti. Bu yöntemlerin dışında bir de Akl-ı selim Hoca Efendilerin buralara gönderilmesi Meşihat makamında ifade edilmiştir. Burada akl-ı selim olarak adlandırılan kişilerin özellikle İstanbul'da yaşayan ve Şeyhülislamlıkta bulunan kişilerin olması tercih edilmekte idi. Bu kişiler gittikleri bölgelerde halka nasihatte bulunacak ve aylık kaç kişiyi hidayete erdirdiler ise bunu bir rapor ile meşihat makamına iletcekler idi. Bab-ı fetvaca birkaç zat bunlardan gelecek layihaları tetkik edecek, bu layihaların içeriğine göre daha nerelere vaiz gönderilecek ve neler yapılabileceği hususu ortaya konulacaktır. Hoca Efendilerin gittikleri yerlerde ne yapacaklarına dair ayrı bir tezkire hazırlanmıştır. Sekiz maddeden oluşan bu tezkirede yapılacak işler şu şekilde sıralanmıştır:

1. *Hoca efendiler öncelikle ilmiye sınıfının en üst makamı olan Şeyhülislamlık yani Makam-ı meşihat-ı islamiyeden seçileceklerdir. Görevlendirildikleri vilâyete gittiklerinde ellerinde*

bulunan görevlendirme yazısını vilâyet valisine vereceklerdir. Vilâyette merkez naip ve müftü efendilerin görüş birliği ve onay vermesi ile kendi maiyetlerine verilecek zabıta ve jandarma ile gerekli köylere(Kızılbaş köylerine) gönderileceklerdir.

2. *Hoca Efendiler Kızılbaş taifesinin yaşadıkları köylere ulaştıklarında imam, muhtar veya ihtiyar meclisinin uygun gördüğü bir haneye inip, köyün mescit, namazgâh veya münasip bir yerinde vaaz ve nasihat verecekler ve gerektiği kadar burada kalarak, batıl inançlara sahip bu kişileri hidayete erdirmeye çaba harcayacaklardır.*
3. *Hoca efendiler öncelikle gerçek iman ve İslam'dan, İslam'ın esası olan Kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât, hac hükümlerinden ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, itaat etmek, Allah tarafından yasak edilmiş şeylerden uzak durmayı anlatacaklar, güzel inancın dünyevî ve uhrevî faziletlerinden bahsedecekler, batıl itikatlarından geri dönmeyenlerin dünya ve ahiretteki cezalardan bahsedecekler, öğütleri köyde yaşayanların anlayabileceği sade bir dille, tatlılıkla ve yumuşaklıkla yapacaklardır.*
4. *Üçüncü bentte yazılı vazifeden sonra Allaha ibadet ve itaatle beraber, peygamberlerin sonuncusu(selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun) efendimiz hazretlerine, dört halife hazretlerine, diğer ashâba hürmet ve saygı, muhabbet, şer'an bütün müminlerin tabi olduğu ve önde giden halife efendimiz hazretlerine itaat ve sadakat etmenin dünya ve ahirette saadet ve selamete kavuşturacağı layıkıyla açıklanacaktır.*
5. *İnanç ve ibadetle ilgili gerekli öğütler güzelce anlatıldıktan sonra edep ve ahlaka, harama dair ayet-i kerime ve hadisler hükümlerine uygun olarak edep ve ahlakla ilgili nasihatler yavaş yavaş yapılacaktır.*
6. *Köylerde yaşayanlar zihinlerini işgal edecek bir takım hikâyeler, akla, ahlaka, edebe uygun olmayan rivayetler, sözlerden sakınmalı, hidayete davet yolunda gayet faydalı, ehl-i sünnet mezhebine uygun vaaz ile itikatlarını düzeltme, hidayet yolunda çalışmalıdırlar.*
7. *Hoca efendiler vaaz ve nasihat eyledikleri mahallerde ne kadar ahalinin itikâdını düzelttiklerini bir lâyiha ile Bâb-ı Meşihata bildireceklerdir.*
8. *Hoca efendilere devletçe maaş ve harcırah verildiğinden buldukları köylerde hiç kimseye yük olmayacaklardır. Her konuda itidal ve hak üzerine hareket edilecektir (Selçuk, 2019: 360-366).*

Osmanlı Devleti Kızılbaş (Alevi) taifeyi İslam dışı kabul etmediği halde, onların inançlarını “batıl” olarak nitelendiriyordu. Hocalar eşlik edecek zabıta ve jandarma ile Kızılbaşlara verilmek istenen mesaj “Bu bizim devletin resmi inancının temsilcileridir, devlet olarak biz bu hoca efendilerin size anlattıklarına inanıyoruz”. Kolluk kuvvetleriyle Kızılbaş köylerine gidilmesi, onlara güvenmediklerini de göstermektedir. Devlet her ne kadar Kızılbaşları batıl inanç sahipleri olarak görse de hoca efendilerden yapılması istenen tam tebliğ hareketine benzemektedir. Bu davranışta yani tam tebliğ yapılmasında misyonerlik çalışması neticesinde bölgede din değiştirme olaylarının etkisi olduğu düşünülmektedir (Selçuk, 2019: 360-366).

3. Seyyahların Gözünde 19. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli Tekkesi

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli hizmetler görmüş olan tekkeler, Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde hem Anadolu hem de Balkanların en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Başlangıçta tekkeler herhangi bir tarikatın bünyesinde değiller iken, zamanla tarikatların temsil makamı haline dönüşmüşlerdir. Osmanlı hükümdarları tarikatlarla daha yakın ilişki içerisinde olmuşlar ve onları desteklemişlerdir. Osmanlı idarecileri tekkeleri çıkarılan fermanlarla denetlemişlerdir. Özellikle Ehl-i Sünnet olarak tanımlananlar desteklenirken, Şii ve Batini anlayışta olanlara karşı dada tedbirli davranmışlardır. Nitekim bazı tekkelerin Sünni inanca aykırı olduğu düşüncesi ile kapatılmış ve şeyhleri idam edilmiştir(Dokuyan, 2021:218).

19.yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen yabancı seyyahların bir kısmı özellikle Hacı Bektaş Veli'nin türbesinin bulunduğu Hacıbektaş'a uğramışlar ve orada mevcut olan inanışlar hakkında eserlerine not düşmüşlerdir. Bu bağlamda 1839 yılına Ainsworth, 1850–1859'da Mordtmann, 1890-1891'de Kont De Cholet, Hacıbektaş köyü ve tekkenin durumu hakkında bilgi vermişlerdir.

Ainsworth, 1839 yılında Hacıbektaş ile ilgili gözlemlerini şu şekildedir: “*Hacıbektaş'tan 300–400 deve tuz çıkarıldığını tahmin ediyordu. Buradan çıkarılan tuzun bir kısmı Hacıbektaş köylülerine bir kısmı*

da hükümete gidiyordu. Hacıbektaş'ın bu tuz ocaklarını bulma hikâyesi ise şöyle anlatılır: Hacı Bektaş Veli, kutsal olan bu yöredeki bir yerde yemek yeme isteğiyle durmuştur. Önüne bir tabak yumurta konur fakat misafirperver ev sahibi, yumurtanın yenilebilmesi için en gerekli malzeme olan tuzu birçok kere istemesine rağmen getirmez. Derviş bir mucize gerçekleştirir ve bu köyün bir daha tuzsuzluk çekmeyeceğini söyler. Bastonunu toprağa koyar ve şu an orada bulunan tuz ocaklarının yerini açar. Ainsworth, Hacı Bektaş Veli'nin türbesinin burada bulunması ve Hacıbektaş soyundan kişilere bazı imtiyazlar tanındığını, vergiden muaf olduklarını, dolayısıyla maddi açıdan gayet iyi durumda olduklarını vurgulamıştır. Özellikle Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen tuz madeninin bulunması ve oradan tuz çıkarılması halkın ekonomik açıdan iyi durumda olmasının nedenlerinden biridir”(Halme: 2006, 50-51, 57; Selçuk. 2012:36).

Mordtmann, Anadolu'ya gezmiş ve 1850–1859 yılları arasında Hacıbektaş hakkında duyduklarını yazdığı gezi notlarına kayıt etmiştir. O Hacıbektaş'ı : “...Anlatımlara göre, buradaki tuz madeni derviş nizamının kurucularından olan Hacı Bektaş Veli tarafından bir seyahati esnasından kendisine tuzsuz yemek verilmesi neticesinde O'nun tarafından mucizevi bir şekilde yaratılıyor. Bu nedenden dolayıdır ki burada üretilen tuz madeninin 6.000 okkası yani 1.000 batmanı Kızılırmak'ın karşı tarafında bulunan Hacıbektaş manastırına gönderilmektedir. Ve en son ve de bugüne kadar devam eden rivayet kanıtlamaktadır ki Hacıbektaş bu tuz madenini keşfetmiştir...” şeklinde anlatır. Kızılırmak Nehri'nin her iki yanında da çok uzun bir damar olarak tuzlu su kaynaklarının olduğunu ifade eden. Mordtmann tekkenin tuz madenine sahip olması ve ondan gelir temin etmesi hususunda özellikle Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen menkıbelerin etkili olduğunu söylemektedir. Hatta Hacı Bektaş Veli'yi kurnaz sıfatıyla tanımlayarak kendisinin ölümünden sonra da tekkesine tuzdan gelecek geliri sağladığını ifade etmektedir. Burada üretilen tuzun bir kısmı tekkeye verilirken bir kısmı Tuz İşletme Müdürlüğü tarafından satıldığını yazmaktadır. 1859 yılında tuzun batmanın 36 para olduğunu ifade etmiştir. Hacıbektaş bölgesinde çıkarılan tuz diğer tuz madenlerine göre daha pahalı olduğunu ve burada yaşayan halkın tuz madeni dolayısıyla büyük kâr sağladığını kaydetmektedir (Karakaya: 2000, 38-39; Selçuk, 2012:37).

1890-1891 yılları arasında Anadolu'da Fransız ordusu adına Kont De Cholet (76. Piyade bölümünde teğmen) bir inceleme gezisi yapmış, Kırşehir-Hacıbektaş güzergâhı üzerinden Hacıbektaş (Sulucakarahöyük) köyüne gelen seyyah, köyünde, Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ile ilgili olarak duyduğu bazı menkıbeleri aktarmıştır. Seyyahın anlattığı bu menkıbeler günümüzde genelde bilinmektedir. Ancak anlattığı menkıbeler içerisinde bir tanesi Hacı Bektaş Veli'nin halk üzerindeki etkisini göstermesi bakımından ilginçtir. Anlatılan menkıbe şu şekildedir: “Bir gün Hacı Bektaş Veli, yolunu kaybetmiş bir dişi koyunu aramak üzere bir yardan aşağı inerken, sürüyü sahipsiz bulan bir kurt kuzuların en semiz ve en güzelini, parçalayıp gövdeye indirmek üzere seçip götürmüştü. Sürüsünün başına dönen Hacı Bektaş Veli, hırsızlığı fark etti ve hırsızın peşine düştü, ne var ki onu bulamadı. Ama sonunda, canavarın ziyafetini henüz tamamladığı yere vardı. Zavallı koyundan geriye kalanlar hâlâ sıcaktı. Hacı Bektaş Veli ağıla, kendisine emanet edilenden daha az sayıda koyunla dönmek zorunda kaldı. Köye varır varmaz kuzunun sahibi yaşlı kadına gidip kuzusunu kurdun yediğini haber verdi. Ama kadın, herkesin içinde onu yalan söylemekle ve kuzusunu çalmakla suçladı. Ne kadar inkâr ettiyse ve ağladıysa da kimseyi kendine inandıramadı, sürünün çobanlığını ondan geri aldılar. O zaman Hacı Bektaş Veli, köyün yaşlılarına, kendilerini kuzuyu yiyen kurda götürmeyi önerdi, bizzat hayvan onlara gerçeği söyleyince kendisine inanacaklarını bildirdi. Yaşlılar bu öneriyi kabul ettiler. Bunun üzerine dağa gitti, hangisinin hırsız olduğunu bilmeden yörenin bütün kurtlarını çağırdı; kurtlar o anda yükseklerden inip, vadiden koşup ona doğru geldiler. Hacı Bektaş Veli onları topladı ve yüksek sesle dedi ki: İçinizden kim kuzuyu yedi? İçlerinden biri Ben diye cevap verdi. O zaman Hacı Bektaş, diğerlerini şahitliğe çağırdı: Dediğini duyduunuz, işte kötülüğü yapan; hepiniz benimle gelin bunu köyde anlatın. Ve hepsini peşine takarak yola koyuldu. Fakat evlerine giden köylüler onu bu olağanüstü eskortla çevrelenmiş olarak görünce korktular ve durup onların şahadetini dinleyeceklerine tabanları yağladılar. Hemşehrilerinin gözünde kendini temize çıkaramayan zavallı Hacı Bektaş ise, benzersiz yardımcılarını geri göndermek zorunda kaldı. Keder içinde dağın yolunu yeniden tuttu. Kurdun kuzuyu yediği yere gelince bahtsızlığına ağlamaya başladı, sonra Allah'a ve Peygamber'e yalvardı; taşlardan ve kayalardan, gelip, cinayete şahit olduklarını anlatmalarını rica etti. İşte o anda Allah'ın iradesiyle, en yakın tepelerden inmeye başlayan kayalar onun masum olduğunu haykırmak üzere vadiye yuvarlandılar. Fakat aynı çığ, bütün

köyü taşlar altında bıraktı ve dehşete düşmüş köylüler, Hacı Bektaş'ın bir hareketiyle kopup gelen bu milyonlarca taş parçası altında ezildi. Taşlar aniden durdu ve sadece –kuzunun parçalanışına en yakından tanık olan– üç kaya Hacı Bektaş'la birlikte köyün meydanına girdi ve herkesin önünde onun suçsuz olduğunu söyledi. Elbette Hacı Bektaş hemşehrilerinin saygısını ve güvenini derhal yeniden kazandı. Ama dağdan kopup gelen taşlar ve kayalar, Ermiş'in onları durdurduğu yerde öylece kaldı. İşte yöre halkı, bu geniş arazideki bu taş ve kaya mahşerini böyle açıklar”(Eravşar: 2000, 207; Selçuk, 2012:39).

Hacı Bektaş Veli hazretlerinin türbesinin bulunduğu Hacıbektaş köyü Alevi-Bektaşî inancının merkezlerinden biri haline gelmiştir. Tarihi süreçte tekke sosyal hayatın önemli bir parçası olmuştur. Dini bir merkez haline gelen Hacıbektaş bölgesinde Tuz yatağının bulunması bölgenin ekonomik yapısında etkili olmuştur. Özellikle Hacı Bektaş Veli tekkesinin üretilen tuzdan gelir elde etmesi tekkenin mevcudiyetini korumasında etkili olmuştur (Selçuk, 2012:49).

Seyyahlar ve farklı bir amaçla Hacıbektaş yöresini ziyaret eden kişiler, önemli bir inanç merkezi olan Hacı Bektaş Veli türbesini ziyarete ederek burada yaşayan “çelebi ve babalar”la görüşmüşlerdir. Bölgede o günlerde anlatılan günümüzde de bilinen Hacı Bektaş Veli ile alakalı menkıbelere yer vermişlerdir. Hacıbektaş nahiyesinin veya kasabasının tuz ocakları bulunması ve önemli bir inanç merkezi olması sebebiyle çevredeki yerleşim birimlerinden daha iyi bir durumda olduğu belirtilmiştir. Özellikle atıye ve adak kabul eden tekkenin ve orada yaşayanların maddi durumlarının iyi olduğu ifade edilerek, Osmanlı Devleti'nin buradaki vakıf nedeniyle vergi almamasının da onların refah içinde yaşamasını sağladığı ifade edilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra çelebi ve babalar arasındaki çekişmeler nedeniyle bölgenin kaza statüsüne getirilmediğini, kasabanın gelişmediği seyyahların gözlemleri arasında zikredilebilir (Selçuk, 2012:42).

SONUÇ

Hacı Bektaş Veli etrafında oluşan menkıbeler 19. ve 20. Yüzyılda bölgede hala canlılığını korumaktadır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kapatılması ile birlikte birçok Bektaşî tekkesi kapatılsa da bir süre sonra eski varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Hacı Bektaş Veli tekkesinde yaşayanlar eski hak ve muafiyetlerini bu süreçte muhafaza etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş(Alevi) toplulukları Sünnileştirme çabaları Bektaşî tekkelerine Nakşî tarikatının mensuplarını atamasıyla II.Mahmud döneminde başlamıştır. Ardından özellikle II. Abdülhamid döneminde Kızılbaşların(Alevilerin) inançları batıl olarak görülmüş ve bu batıl inançtan kurtulmaları amacıyla eğitime önem verilmesi gerektiği konusunda kararlar alınmıştır. Bu bağlamda Kızılbaş(Alevi) köylerinin bulunduğu yerlere medreseler açılmasına, bölgeye dini eğitimi çok iyi olan akl-ı selim hocaların gönderilmesine karar verilmiştir.

VILLAGE ET COUVENT DE RABJI-BERTACH (PAGE 473).

Kaynak: B., Chantre, *En Asie Mineure, Souvenirs de Voyages en Cappadoce et en Cilicie*, Hachette, Paris 1896-1898, s. 479.

KAYNAKÇA

- Altı, Aziz (2019), “Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) (1830-1846)”, *Türk Kültürü ve Hacıbektaş- Veli Araştırmaları Dergisi*, Sayı:90, s.77-98.
- Altı, Aziz (2020), *Perdeyi Aralamak, 18.Yüzyılda Kızılbaş Toplumundan Kesitler*, Kitabevi yay, İstanbul.
- BOA, DH. MUİ. , Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M/1328
- BOA, MF.MKT, Gömlek No: 62; Dosya No: 848)
- BOA, MF.MKT., Dosya No: 848, Gömlek No: 62, 17 S 1323
- BOA, MV. 23/46
- Demirtaş, Hasan (2020), *Hacı Bektaş Veli Dergahı Ziyaretçi Defteri(1921-1925)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Dokuyan, Sabit (2021), "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* /98, s.217-244.
- Eraşar, Osman(2000), *Seyahatnamelerde Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası yayını, Kayseri 2000.
- Halme, Ayşe Şerife (2006), *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Nevşehir'in Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yüksek Lisans Tezi, Niğde .
- Karakaya, Meliha(2000), *Seyahatnamelerde Nevşehir*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Selçuk, Hava (2011), “XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Alevi Toplumuna Bakışı (Ordu Örneği)”, *Türk Kültürü ve Hacıbektaş- Veli Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18Sayı: 59, s.71– 90.
- Selçuk, Hava (2012), “Mürûr u Ubûr Edenlerin Gözüyle Hacıbektaş: Seyahatnameler, Salnameler ve Şer'iyeye Sicillerine Göre Hacıbektaş'ın Tarihi”, *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Nevşehir, Türkiye, 1 - 04 Kasım 2012, cilt.4, s.33-52.
- Selçuk, Hava(2019), “Merkezi Otoritenin Sünnileştirme Yöntemlerinden Biri: Akl-ı Selim Hocalar”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof.Dr. İsmail Özçelik Armağanı*, Burak Kocaoğlu, Editör, Berikan Elektronik Basım Yayın, Ankara, s.359-366.
- Selçuk, Ali (2017), *Anşa Bacılı Ocağı*, Çizgi Yayınevi, Konya.
- Yıldırım, Rıza (2010): “Bektaşî Kime Derler: “Bektaşî” Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Bir Tarihsel Analiz Denemesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S:55, s.23-58.
- Yüksel, A. (2011), “Bir Hatt-ı Hümayun Yeniçeri Tarihini Özetlemeye Yeter Mi?”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5, s.1-16.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, the problems faced by the Qizilbash (Alevi) community in the 19th and 20th century, their Sunnization (forcing to convert into Sunni tradition) policies and the situation of Haci Bektas Veli Teke in this process are discussed. The terms "Bektashi", "Alevi" or "Kızılbaş" are generally used for communities outside the Sunni belief. We see in the existing documents in the Ottoman archives that the Ottoman Empire did not recognize the Kızılbaş (Alevism) as a unique belief system or an official sect. The term "Kızılbaş" or "Rafizi" was used especially for the Alawite community outside of the Sunni belief. As a result of the death of Shah Ismail, the Kızılbaş living in Anatolia could not find the necessary support from Iran. As the Safavid State collapsed and the dynasty disappeared, there was no longer any connection between the Qizilbash and Iran. In this process, in the Ottoman Empire, following a policy of melting the Kızılbaş in the Bektashi pot, he gave the authority to determine his lodge in the Bektashi lodges to Çelebi, who was sitting on the post in Pirevi (Haci Bektas Veli Dervish Lodge) at the beginning of the 17th century. The Kizilbash grandfathers' getting permission from Haci Bektas brought the Bektashis and the Kizilbas (Alevis) together under the same roof, and this resulted in the confusion of the two concepts. In this way, the use of "Alevi-Bektashi" has become widespread.

Methodology

In this study, Prime Ministry Ottoman Archive documents and works of travelers were used. BOA, DH. MUİ. , Dosya No:29/-2, Gömlek No:26, 05/M/1328
BOA, MF.MKT, Gömlek No: 62; Dosya No: 848)
BOA, MF.MKT., Dosya No: 848, Gömlek No: 62, 17 S 1323
BOA, MV. 23/46

Findings

As a result of the closure of the Janissary Corps, a mosque was built in the dervish lodge in Haci Bektas and the Nakşi Sheik was appointed as the imam of the mosque. Other Bektashi lodges within the borders of the Ottoman Empire were either destroyed or converted into mosques. It was during this period that the Bektashis began to try to Sunnization (forcing to convert into Sunni tradition) them, claiming that their creed had deteriorated. Later, as a result of the developments that emerged especially after the proclamation of the Tanzimat, missionary activities began to increase in the Ottoman lands. In this context, especially the groups described as Kizilbas were targeted. The Ottoman Empire started to take some measures to Sunnization (forcing to convert into Sunni tradition) the Kizilbas (Alevi) group and to prevent them from going to other religions. Inspections were increased in the regions where Kizilbas (Alevi)-Bektashi groups lived. It was thought that Kizilbas (Alevis) would be saved from heresy by giving importance to educational activities. Because in places where there were no higher education institutions such as madrasahs, people could turn to such beliefs due to ignorance. For this reason, especially from the reign of Abdulhamid II, madrasahs were opened in the regions where Kizilbas (Alevi) villages were located and teachers were sent to teach religion.

Although the Ottoman State did not accept the Kizilbas (Alevi) group as un-Islamic, it described their beliefs as "superstitious". By sending people who were described as wise teachers (common sense person)) to the region, he aimed to turn them away from these superstitious beliefs. When the hodjas went to these regions, the police and gendarmerie would be with them. In this way, it was intended to give the message to the Kizilbas: "This is the representative of the official belief of our state, we, as the state, believe what these masters have told you". Going to Kizilbas villages with law enforcement also shows that they do not trust them. Although the state sees the Kizilbas as superstitious, it resembles the exact act of preaching that is demanded from the hodja masters. It is thought that religious conversion events in the region as a result of missionary work have an effect on this behavior, that is, in making full communiqué. In particular, people who know the Islamic faith very well and receive good education were asked to be sent here.

Conclusion and Discussion

In the 19th century, many travelers visited the Hacibektaş region, where Hacı Bektaş Veli's lodge is located. In this context, Ainsworth in 1839, Mordtmann in 1850-1859, Count De Cholet in 1890-1891 gave information about the situation of Hacibektaş village and lodge. Foreign travelers who came here recorded the economic structure of the region, belief, and legends about Hacı Bektaş Veli in their works. The descendants of Hacı Bektaş Veli still have the old rights and exemptions even at the end of the century. He emphasized that the tomb of Hacı Bektaş Veli is located here and that some privileges are given to the people of the family of Hacibektaş, that they are exempt from taxation, therefore they are in good financial condition. The existence of the salt mine attributed to Hacı Bektaş Veli and the extraction of salt from there are one of the reasons for the people's economic well-being. Hacı Bektaş Veli teachings and rituals continue at the end of the century.